

До разової спеціалізованої вченої ради

Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
29013, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8

ВІДГУК

**офіційної опонентки кандидатки юридичних наук, доцентки
БЕРНАЗ-ЛУКАВЕЦЬКОЇ Олени Михайлівни на дисертаційне дослідження
БАЦУЦИ Віталія Михайловича на тему: «Охорона прав
на цифрові (віртуальні) активи», подане на
здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право»**

Актуальність дисертаційного дослідження. Оновлення та/або пристосування класичних інститутів цивільного права до реалій безупинного розвитку новітніх цифрових технологій постає настільки ж нагальним, наскільки й складним завданням. Справедливо вказати, що чи не найбільшої важливості така мета досягає при зверненні до проблематики встановлення ефективного правового режиму та побудови хоча б базових засад охорони і захисту цифрових речей як нових об'єктів цивільних прав загалом та цифрових (віртуальних) активів як найбільш чисельної за обсягом та комерційним оборотом їх категорії зокрема. Так, лише до кінця 2024 року прогнозується, що загальні прибутки від цифрових активів у світі повинні сягнути понад

80 мільярдів доларів США. Не залишається осторонь цих процесів і Україна, виступаючи постійно зростаючим ринком для цифрових активів, що відповідає загальному курсу нашої держави на цифровізацію ключових аспектів публічного, в тому числі економічного, життя.

Видається, що український законодавець також усвідомлює наявність вказаних викликів та потреб, безумовним свідченням чого виступає прийняття Закону України «Про віртуальні активи» у лютому 2022 року, який покликаний врегулювати правовідносини, що виникають у зв'язку з оборотом віртуальних активів в Україні, визначити права та обов'язки учасників ринку віртуальних активів, засади державної політики у сфері обороту віртуальних активів. Разом з тим, єдиного спеціального законодавчого акту у цій сфері (який досі не набрав чинності) недостатньо для комплексного запровадження цифрових активів у правову систему України та для легалізації їх обороту в межах нашої держави. У зв'язку з цим, в тому числі, були прийняті й зміни до Цивільного кодексу України, що впроваджують категорію цифрових речей як об'єктів цивільних прав.

Приймаючи вищесказане до уваги, потреба у проведенні системного та багатоаспектного наукового дослідження правової природи цифрових активів за законодавством України неминуче вимагає і звернення до наявного зарубіжного досвіду, визначення принципових підходів та наступного формулювання рекомендацій до удосконалення вітчизняного нормативного масиву у цьому світлі. На нашу думку усвідомлення цих реалій лежить у основі й рецензованої наукової праці В. М. Бацуци, що безперечно свідчить про її актуальність та необхідність у сучасному ландшафті цивільно-правових досліджень.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Наукова та практична цінність дисертаційного дослідження підтверджується фактом її виконання в межах наукової теми кафедри цивільного права та процесу на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих

немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105, що є складовою частиною наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 01178U000103).

Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова 25 жовтня 2021 року, протокол № 3 (зі змінами від 30 серпня 2023 року, протокол № 2).

Вищевказане додатково обумовлює своєчасність вивчення особливостей охорони прав на цифрові (віртуальні) активи в Україні, згідно з правом ЄС, за законодавством її держав-членів та інших зарубіжних держав і територій.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки і рекомендації сформульовані дисертантом з належним ступенем достовірності та обґрунтованості, який зазвичай вимагається від дисертаційних досліджень на здобуття ступеня доктора філософії та, у своїй переважній більшості, є переконливими за своєю суттю та стилем викладу. Поставлені автором мета і завдання дисертаційного дослідження (с. 21–22) загалом досягнені, що послідовно відображено у тексті роботи.

Цього вдалось досягти, в тому числі, за рахунок вдало обраної та належно реалізованої автором структури дисертаційного дослідження. Логіка побудови останньої засновується на класичній для кваліфікаційної праці композиції зі вступу, двох розділів, які, у свою чергу, складаються із п'яти підрозділів. Наприкінці роботи сформульовані загальні висновки до дослідження, узагальнено список використаних джерел, який складається із 238 найменувань, значна частина з яких (більше третини) є іноземними, що відповідає завданням дисертації та суттєво підсилює пропоновані автором узагальнення і рекомендації.

У світлі цього варто відзначити й високий науковий рівень роботи із вказаною джерельною базою, переважання критичного та аналітичного підходів до її опрацювання, ведення аргументованої та послідовної наукової полеміки із іншими дослідниками, що, в результаті, дозволило дисертанту підготувати власні науково та практично обґрунтовані висновки, наділивши деякі з них ознаками наукової новизни. Все це свідчить про наукову зрілість дослідника, який не лише обізнаний із наявними проблемами у царині приватного права, але й здатний до їх творчого наукового осмислення і пошуку шляхів до вирішення.

Методологічна основа дисертації В. М. Бацуци також цілком відповідає меті та завданням рецензованої кваліфікаційної роботи, може бути охарактеризована як системна за своєю природою та послідовна за стилем дотримання при виконанні дослідження. Сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, які були застосовані дисертантом при підготовці цієї праці, дозволили виявити та вирішити комплекс теоретичних та правозастосовних проблем, пов'язаних із поглибленням наукових знань про правовий режим та засади охорони прав на цифрові (віртуальні) активи, визначенням ключових підходів до нормативного регулювання їх обігу за законодавством України, Європейського Союзу, його держав-членів та інших юрисдикцій, окресленням сучасної проблематики набуття та розпорядження майновими права на цифрові активи.

Загальний аналіз змісту роботи переконливо свідчить про те, що дослідження має цілісний, самостійний характер та вирізняється належним науковим рівнем, є своєчасним та важливим. Повнота змісту дисертаційної праці ефективно відображається і в тому, що в ній розглядається детальний фактичний матеріал, який охоплює послідовне обґрунтування висунутих автором гіпотез, а результати наукового пошуку описуються в найбільш комплексній з точки зору наукового пізнання формі. Основою дисертації є матеріал, що включає опис фактів і підходів до розуміння правової природи

цифрових активів як об'єктів цивільних прав, охорони прав на них, засновуючись, в тому числі, на аналізі та узагальненні вже відомих у юридичній науці положень.

Апробація результатів дослідження відповідає вимогам, які висуваються до такого роду робіт – основні теоретичні положення та висновки викладено у семи наукових публікаціях, зокрема в чотирьох наукових статтях, опублікованих у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України із юридичних наук, та в трьох тезах доповідей і повідомленнях на наукових конференціях.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що у розрізі наукових праць із тематики правової природи та режиму обороту цифрових активів, які виконані в Україні за останні роки в умовах не лише стрімкого технологічного розвитку і поширення цифрових речей як об'єктів цивільних прав, але й з огляду на євроінтеграційні процеси, рецензоване дисертаційне дослідження, фактично, постає однією із перших у науці українського цивільного права системних та полігалузевих студій з питань виникнення та охорони цивільних прав на віртуальні активи. Досягнення такого результату обумовлюється формуванням автором власних обґрунтованих наукових позицій у досліджуваній царині, засновуючись на вже сформованих у вітчизняній та зарубіжній науці і практиці підходах і висновках, до деяких з яких автор пристає, інші ж – піддає аргументованій критиці.

До прикладу, заслуговує на увагу сформульоване автором тлумачення обсягу поняття «цифровий актив», що полягає у відмові від звуження досліджуваної категорії виключно через прив'язку до крипто-активів та/або технології розподіленого реєстру, за збереження стосовно цифрових активів власне сутності «активу» як такого, а саме можливості отримання економічної вигоди з їх використання, виходячи із необхідності правового регулювання

цифрових активів як об'єктів майнових цивільних прав, що вимагає тісного зв'язку із фінансовими аспектами набуття і передачі прав на них.

Також, вперше у доктрині цивільного права, висунуто та обґрунтовано засади правового регулювання діяльності емітентів цифрових активів. У цьому світлі відзначається необхідність їх відокремлення від постачальників послуг, пов'язаних з обігом цифрових активів, визначення відмінного правового статусу емітентів, вимог до надання контролюючими органами дозвільних документів для ведення ними відповідних видів підприємницької діяльності, фінансово-правових вимог та комунікаційних обов'язків при здійсненні емітентами транзакцій із власниками прав на цифрові активи.

У дисертації наводяться аргументи й на удосконалення певних наукових тверджень, теорій і положень. Так, автор дисертації удосконалює розуміння цифрових активів як нематеріальних активів шляхом поширення на перші як ключових загальних характеристик, притаманних останнім, а саме: відсутності матеріальної форми, можливості ідентифікації, отримання вигоди, так і додаткових: можливості автоматичного виконання і заcodування прав та обов'язків безпосередньо у цифрових активах, їх вільного переміщення у різних децентралізованих системах, взаємодії з іншими цифровими активами.

Серед положень наукової новизни, які набули подальшого розвитку у рецензованій праці, доцільно відзначити ускладнення доктринальних позицій щодо засад набуття права власності та здійснення правочинів із цифровими активами у світлі наукового розроблення концепцій віртуальної власності та цифрової речі. Крім цього, у роботі також отримали подальший розвиток підходи до правової та адміністративно-організаційної імплементації засад і способів захисту прав власників віртуальних активів до національної системи захисту прав споживачів.

Практична і теоретична значимість отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що сформульовані автором

висновки та пропозиції, а також інші обґрунтовані В. М. Бацуцою у роботі наукові положення, становлять самостійний внесок у розвиток науки цивільного права та науки інформаційного права, можуть бути використані у як у правозастосовній діяльності, так і при удосконаленні численних положень цивільного законодавства України.

Оцінка змісту дисертації. Вдалою та обґрунтованою з наукової точки зору є конструкція рецензованої наукової праці, якою обумовлена повнота і всебічність розкриття автором предмету дослідження. Структура дисертації побудована логічно та відповідає сформульованим меті, завданням, об'єкту і предмету дослідження.

У першому розділі *«Поняття та правова природа цифрових активів»* дисертантом аналізуються найбільш поширені та аргументовані підходи до розуміння сутності цифрових активів як категорії цивільного права, а також їх теоретично та практично обумовленої класифікації. Так, автор зосереджує увагу на комплексності цифрового активу як поняття, в яке закладаються одночасно елементи правового, економічного та технологічного бачення його змісту, який нерідко пов'язують виключно з технологією розподіленого реєстру. З огляду на це у роботі формується вихідна позиція, згідно з якою виокремлюються два полюси між якими розташовуються підходи до тлумачення поняття цифрового активу, де, з одного полюсу пропагується найбільш обмежений погляд на такі активи через ототожнення їх з криптовалютами та іншими крипто-активами, а з іншого, навпаки, до цифрових активів пропонується відносити будь-які об'єкти, що мають або можуть мати цінність (тобто фактично виступати активами) з огляду на їх цифрову природу – від фотографій, які зберігаються у хмарному сервісі у електронному вигляді, до NFT-токенів та інших токенизованих активів і криптовалют (с. 38).

На думку офіційного опонента, вдалим є обґрунтування дослідником необхідності пристати до розширювального тлумачення цифрових активів, не

обмежуючись виключно криптовалютами. Це дозволило значно розширити обсяг дисертації, більш повно дослідити різні види цифрових активів та особливості їх обороту.

Високо слід також оцінити здійснений автором порівняльно-правовий аналіз дефініцій цифрового активу, закріплених у Законі України «Про віртуальні активи» та зарубіжних правових і аналітичних джерелах різного характеру, в тому числі залежно від їх нормативного або рекомендаційного спрямування. Це дозволило аргументовано висувати про закладення у новітнє законодавство України у сфері віртуальних активів розуміння останніх, подібного до деяких усталених рекомендацій (зокрема та насамперед розроблених Міжнародною групою з протидії відмиванню брудних грошей – FATF), як нематеріального блага, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі (с. 48).

Вивчаючи доктринальні та поки не багаточисельні законодавчі підходи до типологізації цифрових активів дисертант влучно, для досягнення мети і завдань дослідження, засновується на позиції належності всіх активів (цифрових речей), які підпадають під встановлені ним вище критерії, до загальної категорії цифрових активів (с. 67–68). З огляду на це варто позитивно оцінити пропоновані у дисертації висновки щодо прагнення відповідних регуляторів проводити диференціацію видів криптографічних токенів як різновидів цифрових активів у зв'язку з їх конкретним регулятивним та контролюючим потенціалом. Більш суворий нагляд, як обґрунтовує дослідник, пропонується встановлювати над тими активами, що можна вважати «забезпеченими» – в першу чергу інвестиційними токенами, у тому розумінні, що вони є подібними до відомих фінансових інструментів «реального» сектору економіки, але існують та відображаються виключно у цифровій формі, а не у значенні цифрового представлення реальних цінних паперів, боргових інструментів, акцій тощо. Натомість платіжні або сервісні токени і їх обіг, як

резюмується, можуть перебувати поза межами регуляторного впливу і контролю держави, корелюючи з механізмами децентралізації і приватним характером обороту відповідних цінностей (с. 82-83).

Заслугує на увагу також критика автором дисертації підходу до диференціації у нормах Закону України «Про віртуальні активи» цифрових активів на забезпечені та незабезпечені. Так, стверджується, що такий розподіл є дискусійним у світлі принципів права ЄС та рекомендацій європейських регуляторів, оскільки дефініції забезпечених та незабезпечених віртуальних активів, дані у новому українському законі, є недостатньо визначеними та можуть тлумачитись, всупереч аналізованим у дисертації підходам до розуміння «самостійності» цифрових активів відносно активів «реальних», як такі, що вказують на вторинність віртуальних активів (с. 75-76).

У другому розділі дисертаційного дослідження *«Обіг та правова охорона цифрових активів за законодавством України та країн-членів ЄС»*, фокус уваги дисертанта був, насамперед, зосереджений на встановленні особливостей сучасного правового регулювання режимів обороту різних видів цифрових активів. У цьому контексті автором було проаналізовано значний масив зарубіжних правових актів, із акцентом на загальносоюзному регулюванні питань діяльності учасників ринку віртуальних активів у праві ЄС та її держав-членів. Самостійне місце у другому розділі займає послідовний та детальний аналіз положень Закону України «Про віртуальні активи», а також дослідження складної проблематики виникнення та охорони майнових прав на такі активи.

У цьому зв'язку варто відзначити системність та детальність звернення автора до положень (і аналізу закладених у них фундаментальних принципів) Регламенту (ЄС) 2023/1114 Європейського Парламенту та Ради про ринки крипто-активів та внесення змін до Регламентів (ЄС) № 1093/2010 та (ЄС) № 1095/2010 та Директив 2013/36/ЄС та (ЄС) 2019/1937 від 31 травня 2023 року (відомого у спеціальній літературі як MiCA). З цього приводу дисертант

резюмує, що MiCA є комплексним системоутворюючим актом, спрямованим на формування єдиної екосистеми обігу крипто-активів – від їх публічної пропозиції і підготовки білої книги до регулювання усього спектру можливих та потенційно важливих для кінцевого споживача і контролюючих органів операцій (послуг) із ними (с. 113).

Так, у роботі стверджується та ілюструється прагнення MiCA до виконання низки взаємопов'язаних функцій, заснованих на цілісному розумінні правової й ціннісно-економічної природи крипто-активів та їх цифрового походження, в тому числі те, що MiCA виходить з коректного технологічного розуміння способів створення та поширення крипто-активів (включно з покладенням на суб'єктів підприємницької діяльності у аналізованій сфері зобов'язань з кібербезпеки, захисту конфіденційної інформації та ін.), спрямовується на використання їх фінансових переваг та мінімізацію можливих ризиків, не стримуючи, а стимулюючи розвиток відповідного фінансового сектору, зокрема не забороняючи використання крипто-активів як засобів платежу чи способів заощадження (с. 101).

Позитивно сприймається висновок дисертанта про те, що, на основі вивчення означеного зарубіжного досвіду, емітенти токенів та інших крипто-активів, постачальники послуг у сфері цифрових активів підлягають контролю та нагляду зі сторони уповноважених державних органів на предмет відповідності та постійного дотримання вимог щодо організації та внутрішнього управління, доброї репутації і належної комунікації як з державою, так і з кінцевими споживачами (с. 118).

Піддаючи аргументованій критиці положення Закону України «Про віртуальні активи» дисертант досягає низки важливих узагальнень та пропонує потенційно ефективні шляхи вирішення наявних у цьому акті недосконалостей та прогалин правового регулювання. Зокрема, заслуговує на увагу обґрунтування автором тези стосовно необхідності зняття законодавчої

заборони на використання віртуальних активів як засобу платежу (с. 130), серед доводів на користь чого, стверджується про те, що без зняття останньої буде неможливо забезпечити ефективне використання «криптогривні» (с. 132).

Доктринальної підтримки потребує позиція дисертанта щодо недостатності наявних норм Цивільного кодексу України та Закону України «Про віртуальні активи» для встановлення повноцінного цивільно-правового режиму обігу таких активів та навіть кількох таких режимів, розмежування яких залежно від типології цифрових активів також належно аргументується дослідником у тексті роботи. У зв'язку з цим варто високо оцінити зроблений у дисертації висновок щодо пов'язаності вирішення цієї проблеми із загальною рекомендацією необхідності та/або бажаності встановлення, яким чином цифрові активи та крипто-активи можуть бути об'єктами права власності в законодавстві у відповідних юрисдикціях, чи то шляхом внесення змін до загальних положень, чи через створення ізолюваного спеціального режиму – відзначається, що другий з варіантів актуальний власне для держав континентальної правової сім'ї, до якої належить й Україна (с. 156).

Дисертаційні положення та зауваження до дисертації. Приймаючи до уваги загальний високий науковий рівень дисертаційного дослідження та наявні у ряді висновків ознаки наукової новизни, вважаємо необхідним вказати на певні дискусійні положення, які потребують додаткового обґрунтування автором під час прилюдного захисту та щодо яких офіційним опонентом рекомендується врахування зауважень у випадку здійснення подальшої наукової діяльності з проблематики дисертації.

1. Є дискусійною ознакою віртуальних активів «отримання майнової вигоди», оскільки віртуальний актив, як наприклад NFT, може бути просто предметом мистецтва і його створення та користування ним може і не передбачати «отримання майнової вигоди», а, наприклад, посвідчувати приналежність до певної спільноти. Автор взагалі наводить цю ознаку як нову,

авторську базуючись на визначенні активу в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», де зазначено, що «активи – ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому» (с.34). Досліджуючи поняття віртуальних активів ми не можемо звужувати їх розуміння лише до економічного аспекту, адже це суперечить декларованій автором прихильності до розширеного розуміння віртуальних активів. Твердження «у нашій роботі вважаємо за доцільне пристати до більш розширеного тлумачення цифрових активів, проте зберігати стосовно таких об'єктів власне сутність категорії «активу» (с.39) є неаргументованим, не містить достатнього пояснення автора, хоча саме цю ознаку автор виділяє як обґрунтування новизни роботи (с.24).

2. У підрозділі 1.2. можна говорити про відсутність детальної класифікації цифрових активів. Автор згадує про різні види цифрових активів, але не пропонує чіткої класифікації. Було б корисно поділити цифрові активи на категорії за певними критеріями та детально розглянути кожен категорію окремо. В дисертаційному ж дослідженні наведено просто різні переліки цифрових активів в різних документах.

3. Автором на сторінках 61, 64, 158 згадується, що цифрові активи можуть бути як "традиційні криптовалюти, токенизовані активи", так і "об'єкти цифрового надбання". Наявна неясність у визначенні меж між категоріями. Потрібно чіткіше визначити, які саме характеристики відрізняють одну категорію від іншої.

4. У роботі необхідно було б додати більше практичних прикладів. Слід зазначити про те, що в дисертаційному дослідженні наявна велика кількість посилань на нормативно-правові акти на інші документи, проте немає демонстрації реального досвіду як ці правила працюють насправді, які проблеми виникають в тих чи інших компаніях, з різними цифровими активами.

Зокрема, в підрозділі 2.2 було б корисно навести конкретні приклади з практики використання цифрових активів в українському правовому просторі.

Разом з тим, висловлені зауваження та питання, насамперед, мають рекомендаційний та уточнюючий характер та істотно не впливають на високу загальну позитивну оцінку виконаної дисертантом роботи.

Дотримання правил академічної доброчесності. Аналіз тексту дисертаційного дослідження свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. Так, у роботі здійснено усі необхідні посилання на джерела інформації при зверненні автором до наукових ідей, теоретичних напрацювань, висновків і тверджень, відомостей різного характеру та дотримано вимоги законодавства України про авторське право; представлено достовірні дані про результати наукової діяльності дисертанта, використані ним методики дослідницької роботи і джерела інформації.

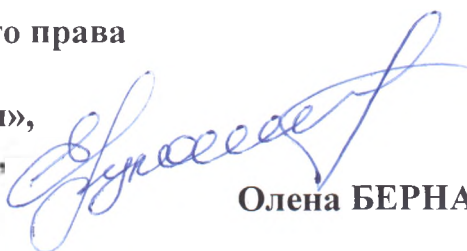
У рецензованій науковій праці не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, сфабрикованих відомостей чи інших фальсифікацій.

Висновок. Дисертаційне дослідження Бацуци Віталія Михайловича на тему «Охорона прав на цифрові (віртуальні) активи» відповідає вимогам, встановленим Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44. Дисертаційне дослідження є завершеною самостійною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, які вирішують науково-практичні завдання щодо встановлення новітнього правового режиму обороту та захисту

прав на цифрові активи, що має істотне значення для розвитку науки цивільного права, а її автор Бацуца Віталій Михайлович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

Доцентка кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
кандидатка юридичних наук,
доцентка

Олена БЕРНАЗ-ЛУКАВЕЦЬКА

